

**SECTION 4
LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW**

**СЕКЦІЯ 4
ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i16.p:24>

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ВІДХИЛЕННЯ

*Андрусишин Роман Миколайович,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри соціальних дисциплін,
факультету № 3 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ*

У статті розглянуто поняття девіантної поведінки в його соціальному та психологічному аспектах. Проблема соціальної адаптації підлітків – труднощі в дозволі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя й здоров'я дитини або труднощі у засвоєнні та пристосуванні до норм соціального життя. Проблема соціальної адаптації й дезадаптації підлітків – труднощі у засвоєнні та пристосуванні до норм соціального життя або труднощі в дозволі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя й здоров'я дитини. Це насамперед проблеми, пов'язані з неадекватною та девіантною поведінкою, дезадаптацією дітей і підлітків у соціальному середовищі – «важкі» діти (некеровані, педагогічно занедбані, які поведуться зухвало, агресивно); дурна компанія, кримінальний контакт, причетність до кримінальних обставин, перебування на обліку в міліції; вживання дітьми алкоголю, наркотиків; адаптація до нового середовища (у новому класі, школі, дитячому колективі), дезадаптація до норм соціального життя в колективі.

Наголошено, що особливістю девіантної поведінки є те, що вона супроводжується різними проявами соціальної дезадаптації. Істотним показником девіантної поведінки є відхилення в той чи інший бік з різною інтенсивністю від поведінки, яка визначається нормальною. На соціальному рівні девіантна поведінка – це тільки одна з можливих форм взаємин між суспільством і особистістю. «Викорінення» поведінки, що відхиляється як соціального явища навряд чи можливе. Більш того, при спеціальному розгляді можна довести, що девіації нормальні й корисні для суспільства, оскільки стимулюють прогресивні зміни в ньому.

Ключові слова: девіантна поведінка, неповнолітні, підлітки, суспільство, соціальна адаптація, колектив, відхилення в поведінці, поведінкові девіації, фактори розвитку девіацій.

Andrusyshyn R.M. Deviant Behavior as a Form of Social Divergence. The article deals with the concept of deviant behavior in its social and psychological aspects. The problem of social adjustment of adolescents - the difficulty in resolving those rules that are socially dangerous, endangers the child's life and health or the difficulty of learning and adapting to the norms of social life. The problem of social adaptation and the adoption of adolescents is a difficulty in mastering and adapting to the norms of social life or the difficulty in allowing those socially dangerous norms that carry the threat to the life and health of the child. It is first of all the problems associated with inadequate and devian behaviour, dissetting of children and adolescents in a social environment – "heavy" children (unmanageable, pedagogical

abandoned who behave defially, aggressively); stupid company, criminal contact, involvement to criminal circumstances, staying in the police; use of children of alcohol, drugs; adaptation to the new environment (in a new class, school, Children's collective), and a non-adjustment to the norms of social life in the group.

It is emphasized that the feature of deviant behavior is that it is accompanied by various manifestations of social maladaptation. An essential indicator of deviant behavior is a deviation in one direction or another with varying intensity from behavior, which is determined as normal. On a social level, deviant behavior is just one possible form of relationship between society and personality. "Eradication" of a behavior that deviates as a social phenomenon is hardly possible. Moreover, with special consideration it can be proved that deviations are normal and useful for society, since they stimulate progressive changes in it.

Key words: deviant behavior, minors, adolescents, society, social adaptation, collective, deviations in behavior, behavioral deviations, developmental factors of deviations.

Постановка проблеми. Девіантна поведінка молоді є актуальною, сучасною та поліаспектною проблемою. Вкрай важливим є те, що на протязі останніх років в сучасному суспільстві спостерігається динаміка зростання кількості молодих людей з девіантною поведінкою, урізноманітнення форм девіації [1, с. 1]. Дослідження ієрархії впливів на особистість і специфіку їх виявів посідає важливе місце в пошуку багатьох суспільних наук. Для суспільно-наукової думки України ця проблематика має особливе значення тому, що на сучасному етапі наше суспільство перебуває на шляху реформації та розбудови нових соціальних відносин.

Останніми двома тисячоліттями людської цивілізації сфера знань, орієнтованих на дослідження девіантологічних проблем, розвивалася завдяки зусиллям і християнських, і світських мислителів – філософів, соціологів, психологів, правників, письменників. У результаті їх плідної аналітичної діяльності сформувалася масштабна сфера пізнавальної інформації, в якій надзвичайно важливе місце відведено поняттям «девіація», «деривація» та «дисфункція» [2, с. 231].

Аналіз останніх досліджень. Психологічні традиції вивчення такого складного явища, як девіантна поведінка, формувалися в основному в соціологічних школах. У дослідженнях соціологів кінця XIX – початку XX ст. (Ж. Кетле, Е. Дюркгейма, Д. Дьюї, М. Вебера, Л. Леві-Брюля та ін.) встановлено зв'язок між девіантною поведінкою та соціальними умовами існування людей. Статистичний аналіз різних аномальних проявів (злочинності, самогубств, проституції), проведений Ж. Кетле та Е. Дюркгеймом, показав, що кількість аномалій щоразу неминуче зростала в періоди воєн, економічних криз, соціальних потрясінь, що спростовувало теорію «врожденного» злочинця та свідчило про соціальне коріння цього явища. Розгорнуте пояснення девіації вперше дав

французький соціолог Е. Дюркгейм. Він пропонує теорію аномії, яка розкриває значення соціальних і культурних факторів. За Е. Дюркгеймом, основною причиною девіацій є аномія (буквально, «відсутність регуляції», «безнормність»). [3, с. 61].

Проблему девіантної поведінки молоді, її профілактику та корекцію вивчали також такі вчені як Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютина, С.О. Гарькавець, Н.П. Пихтіна, Р.Г. Новгородський, Ю.О. Клейберг, О.В. Змановська, Л.Б. Шнейдер, М.О. Ковальчук, І.Ю. Тарханова, В.Д. Менделевич, І.С. Кон та ін.

Виклад основного матеріалу. У період різких переломів у суспільстві часто порушується єдність буття та свідомості, виникає невідповідність взаємодії суб'єктів і соціальних інститутів, неадекватність соціальної політики і моралі. Розмитість норм, ослаблення соціальної регуляції спотворює духовні та культурні підвалини для такої поведінки. Відбувається розрив між прагненням до швидкого зростання матеріального добробуту і відсутністю важелів саморегуляції, заснованих на високій культурі та духовності.

Проблема соціальної адаптації й дезадаптації підлітків – труднощі у засвоєнні та пристосуванні до норм соціального життя або труднощі в дозволі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя й здоров'я дитини. Це насамперед проблеми, пов'язані з неадекватною та девіантною поведінкою, дезадаптацією дітей і підлітків у соціальному середовищі – «важкі» діти (некеровані, педагогічно занедбані, які поведуться зухвало, агресивно); дурна компанія, кримінальний контакт, причетність до кримінальних обставин, перебування на обліку в міліції; вживання дітьми алкоголю, наркотиків; адаптація до нового середовища (у новому класі, школі, дитячому колективі); дезадаптація до норм соціального життя в колективі і, як наслідок, до самотності, дефіциту спілкування [3, с. 61].

Девіантна поведінка (лат. *deviatio* – відхилення) – система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки: 1) людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від неї варіант поведінки в певній ситуації, що призводить до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи; 2) основні детермінанти – конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, недоліки виховання, життєві невдачі та прорахунки [4].

Девіантна поведінка – відхилення від соціально-психологічних та моральних норм, подане або як помилковий антисуспільний зразок вирішення конфлікту, що проявляється в порушенні суспільно прийнятих норм, або в шкоді, завданій громадському благополуччю, оточуючим і собі [5].

Істотним показником девіантної поведінки є відхилення в той чи інший бік з різною інтенсивністю від поведінки, яка визначається нормальною [1, с. 1]. Нормальна, або гармонічна, поведінка характеризується: 1) збалансованістю психічних процесів (на рівні властивостей темпераменту, типу вищої нервової діяльності; 2) адаптивністю та самоактуалізацією (на рівні характерологічних особливостей); 3) духовністю і самоактуалізацією (на особистому рівні) [1, с. 1]. Подібно до того, як норма поведінки базується на цих трьох основних характеристиках, так і аномалія та девіації засновані на змінах, відхиленнях і порушеннях цих характеристик [1, с.1; 6].

Проте ні у зарубіжних, ні у вітчизняних авторів немає єдиної точки зору на термін «поведінка, що відхиляється». Одні дослідники вважають, що мова повинна йти про будь-які відхилення від схвалених суспільством соціальних норм, інші пропонують включити в це поняття тільки порушення правових норм, треті – різні види соціальної патології (вбивство, наркотизм, алкоголізм тощо), четверті – соціальну творчість. Справа в тому, що девіантна поведінка завжди пов'язана з якою-небудь невідповідністю людських вчинків, дій, видів діяльності, поширеними у суспільстві чи групах нормам, правилам поведінки, ідеям, стереотипам, очікуванням, установкам, цінностям. На відміну від кримінології, кримінального права та інших правових наук, що розглядають поведінку, що відхиляється в ракурсі порушення норм права, соціологія використовує більш широке визначення девіації, як відхилення від загальноприйнятих цінностей і норм. Вона відносить до девіантної поведінки не тільки злочини та інші правопорушення, але й алкоголізм, пияцтво,

наркоманію, бродяжництво, дармоїдство, дитячу безпритульність, аморальну поведінку тощо.

Біля витоків соціології девіантної (що відхиляється) поведінки стояв французький вчений Еміль Дюркгейм (1858–1917) – творець французької соціологічної школи. Він висунув поняття соціальної аномії, визначивши її як «стан суспільства, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не утвердилися». На його думку, аномія є наслідком криз і різких суспільних змін і становить таку ситуацію в суспільстві, яка характеризується послабленням або руйнуванням норм, суперечливістю правил, що регулюють соціальні відносини [7, с. 116].

Девіантна поведінка має складну природу, зумовлену найрізноманітнішими чинниками, що перебувають у взаємодії та взаємовпливі [8]. До психологічних чинників детермінації девіантної поведінки молоді належать психопатології, порушення емоційно-вольової сфери, гальмування розвитку суб'єктних якостей, дисгармонія соціально-психологічного розвитку, нестійкість уваги, швидке виснаження, зміни настрою, відсутність рішучості, порушення душевної рівноваги [9]. Фахівці з соціальної роботи та соціальної педагогіки до психологічних факторів ризику девіантної поведінки відносять акцентуації характеру, реакцію емансипації, реакцію групування, потяг до самоствердження, задоволення почуття цікавості, бажання виглядати дорослим, потребу змінити психічний стан у стресовій ситуації, інфантизм, підвищений рівень тривожності [8]. Результати аналізу щодо передумов формування девіантних проявів у поведінці юнаків і дівчат засвідчують про існування комплексу соціально-психологічних чинників, які обумовлюють їхнє виникнення. Це: неповна сім'я, прийомні діти, вади виховання (гіперопіка, "оранжерейне виховання" або підвищена відповідальність та жорстоке поводження), вплив референтного оточення та засобів масової інформації. Валідними виявляються й інші причини, про які говорять дослідники: виражене протікання підліткової кризи, деформація ідентичності, низька самооцінка, соціальна ізоляція, стигматизація [10].

Таким чином, юнаки та дівчата, які продукують девіантну поведінку є внутрішньо невпевненими особистостями, які не схильні до відповідальних вчинків, залежні від зовнішніх впливів, зосереджені на матеріальних цінностях та існують виключно в теперішньому [10].

Розрізняють чотири види девіантів: 1) Асоціальний – стійка внутрішня орієнтація на

злочинний засіб задоволення потреб; сформовані асоціальні погляди та цінності, асоціація себе з конкретною злочинною групою. 2) Нестійкий – несформованість внутрішнього світу; погляди про значущість моральних цінностей знаходяться в стадії формування; злочинні чи асоціальні дії вчиняються під впливом обставин, що склались, або оточення. 3) Соціальний – високий рівень правосвідомості, наявність каяття з приводу своїх вчинків, але поведінкова активність ґрунтується на суб'єктивному визнанні неможливості принципово змінити те, що відтепер вважається своєю долею. 4) Випадковий – схильність більше до одиничних девіантних вчинків, до несистематичної девіантної поведінки, що є, як правило, наслідком впливу несприятливих соціальних зовнішніх умов (наприклад, алкоголю) [4; 1, с. 2].

Дослідження різних видів девіантної поведінки (протиправної, асоціальної, антидисциплінарної, адиктивної та інші) переконливо свідчать про дефекти розвитку здатності до саморегуляції осіб, які вчинили ті чи інші девіації [11, с. 3].

У своєму дослідженні І. Жданова зазначає, що «в осіб з різними формами девіантної поведінки виявляються певні порушення регуляторних психічних механізмів. Найбільш суттєве значення для формування девіантної поведінки мають: суперечливе ставлення до соціальних норм і правил, які внаслідок цього не відіграють свою регулюючу роль; недостатньо розвинені властивості стильової регуляції (слабка здатність виділяти значущі умови досягнення цілей, будувати адекватну меті програму дій, змінювати систему саморегуляції у зв'язку зі зміною зовнішніх і внутрішніх умов, адекватно оцінювати себе і результати діяльності та поведінки, здатність до автономності в організації активності); напруженість конфронтаційного копіngu при зниженні самоконтролю, відповідальності позитивної переоцінки складної життєвої ситуації» [12, с. 110–128].

У парадигмі глибинної психології розвиток особистості, а також відхилення в процесі розвитку, що тягнуть за собою порушення поведінки в підлітковому віці, розглядаються в основному крізь призму дитячо-батьківських відносин. Основну роль у формуванні особистості дитини, її установок, моделей поведінки, відіграють фактори емоційної взаємодії між батьками і зростаючим малюком. Так, представники глибинної психології (Е. Еріксон, А. Адлер) відводять основну роль у розвитку особистості соціальному аспекту, разом з тим говорять про величезний вплив на формування поведінки, що відхиляється в дітей та підлітків, сім'ї та сімейних відносин. За Еріксоном, якщо

дитина на ранніх стадіях свого розвитку не отримує належної материнської турботи, пригнічується її прагнення до самостійності та ініціативи, відсутнє заохочення з боку батьків – це може призвести до порушення поведінки. А. Адлер вважав, що, крім органічної неповноцінності та виникнення комплексу неповноцінності, детермінує також розпещеність або відторгнення дитини батьками, що призводить до пониження самооцінки та порушення розвитку соціального інтересу [3, с. 62].

Вивчаючи людину, маємо завжди розрізнати, з одного боку, психологічний аспект її поведінки, а з іншого – зважати на зовнішні форми її вияву. Характер психічних переживань визначає характер учинків. Тому, аналізуючи соціальні явища під кутом зору поведінки особистості, варто завжди враховувати дані аналізу тих психічних переживань, якими супроводжуються ті чи інші поведінкові акти. Такий аналіз дає ключ до розуміння вчинків людини, із сукупності яких і складається її поведінка, в тому числі девіантна [13, с. 52].

У науковій літературі відхилення поділяються на первинні та вторинні. Ті з них, що з погляду суспільства є незначними, вважаються первинними, а суб'єкти, котрі їх учиняють, не кваліфікуються як девіанти, бо не порушують соціальні норми. До того ж самі вони вважають ці вчинки дрібними порушеннями. Ці відхилення не викликають, як правило, соціальних конфліктів макро-, мезорівнів, але можуть бути приводом для короточасних конфліктів мікрорівня. Але саме ці відхилення, якщо вони набувають масового та стійкого характеру, засвідчують виникнення суперечностей у соціальному бутті [2, с. 236].

Вторинними є ті відхилення, що порушують соціальні норми, а їх суб'єкти є девіантами. Девіант – це такий тип особистості, який, порушивши соціальні норми, не завжди може і бажає продовжувати жити, як і раніше, відповідно до соціальних вимог. По перше, девіант через певні обставини розриває соціальні зв'язки та відносини зі своєю референтною групою, а можливо, й ізольовується від неї. Він може бути позбавлений роботи, навіть родини (чи родина відсторонюється від нього); кардинально змінюються зв'язки з близьким оточенням, знайомими. Для багатьох людей він стає потенційним носієм соціального конфлікту [2, с. 237].

Причиною девіантної поведінки, зокрема правопорушень, можуть бути прагнення та реальні дії, що сприяють успіху, збільшенню матеріальних благ. Це стає стимулом правопорушень та інших відхилень. Молодь розуміє, що деякі люди, завдяки злочинній діяльності, завоювали «місце під сонцем», досягли певного становища і впливу в

суспільстві. Ця причина для нашого суспільства є однією з найвагоміших, особливо коли йдеться про переоцінювання моральних норм, прав і обов'язків [2, с. 242]. Девіантна поведінка – це стійка поведінка особистості, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальну шкоду суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією.

Слід пам'ятати, що, по-перше, поведінкові проблеми надзвичайно широкопоширені. По-друге, межі відхилення досить часто важко визначити. Зміни в суспільстві призводять до зміни норм, а отже, і видів поведінкових девіацій. Але самі норми і відхилення від них є невід'ємною частиною будь-якої соціальної системи.

Отже, на соціальному рівні девіантна поведінка – це тільки одна з можливих форм взаємин між суспільством і особистістю. «Викорінення» поведінки, що відхиляється як соціального явища навряд чи можливе. Більш того, при спеціальному розгляді можна довести, що девіації нормальні й корисні для суспільства, оскільки стимулюють прогресивні зміни в ньому. На індивідуальному ж рівні девіантна поведінка виглядає більш проблематично, оскільки вона пов'язана з такими негативними феноменами, як реальна шкода для життя самої особистості або оточуючих людей, конфлікт девіантної особи з соціальним оточенням, її соціальна дезадаптація [7, с. 120; 15].

Девіантна поведінка порушує сформований порядок і передбачуваність поведінки. Важливим наслідком соціальних відхилень можуть бути серйозні порушення або корінні зміни соціальної системи, соціальних взаємин і соціальних норм [14, с. 21].

Нині масштаби девіантної поведінки в нашій країні набирають дедалі більшого розмаху і впливають на стабільність соціальної структури.

Це вимагає залучення до її осмислення не тільки вузького кола вчених, а й представників державних організацій і установ, пов'язаних із функціонуванням соціального контролю, суспільних рухів. Розкриття механізму взаємодії між девіантною поведінкою і різними типами конфліктів є, на нашу думку, важливим, перспективним науковим напрямом конфліктології, теорії і практики соціальної роботи. Воно потребує спеціального аналізу, зокрема пояснення джерел девіантної поведінки, умов її виникнення, розробки методів і засобів попередження та прогнозування відхилень від соціальних норм.

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що девіантна поведінка завжди була об'єктом особливої уваги з боку дослідників різних напрямів: юриспруденції, психології, філософії, соціології, педагогіки, а також із сторони релігійних і громадських організацій, які чи не найбільше відповідають за моральне здоров'я і окремого громадянина, і суспільства загалом. Власне, вона спричинила створення держави, правоохоронних органів, спеціалізованих установ для виправлення та ізоляції тих людей, які створюють певну небезпеку для соціальної системи. [2, с. 244]. У соціальній філософії практично важко знайти мислителя, який би не порушував питання про причини відхилень окремими індивідами чи цілими соціальними групами від усталених моральних норм, цінностей чи традицій. Без перебільшення можна сказати, що уся історія становлення суспільно-політичної, етичної думки є спробою знайти найоптимальніші шляхи розвитку суспільства, тобто звільнитися від порушень, які часто становлять небезпеку для життя та добробуту людей, є відхиленнями від загальноприйнятих цінностей і стандартів.

Література:

1. Коротков П.В. Профілактика та корекція девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Психологічні науки. – 2013. – Вип. 114. С. 98-102.
2. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.
3. Макаренко О.М., Андрейчева А.О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. Наукові записки, 2015. Том 175. С. 61-64.
4. Поліщук В.М. Життєві кризи особистості: Навчально-методичний посібник. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. 98 с.
5. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков. 2-е изд. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2007. 336 с.

6. Дем'янчук О.О. Програма корекції девіантної поведінки як напрямок соціально-психологічної допомоги підліткам. Соціальна працівник / за ред. О.П. Главник. №2 (26). К., 2007. С. 2-4.
7. Кікалішвілі М.В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. Вісник Академії адвокатури України. 110 число 3(22) 2011. С. 109-122.
8. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 343 с.
9. Онищенко Н. Здоров'я, зберігаючі технології в системі підготовки майбутніх вчителів до корекції девіантної поведінки молоді. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць. Вип. 23. Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 331-335.
10. Гарькавець С.О. Передумови формування девіантної поведінки особистості в юнацькому віці. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Т. XIII, Ч. 5. К., 2011. С. 63-70.
11. Антонян Ю. М. Психология преступника и расследования преступлений. М.: Юристъ, 1996. 336 с.
12. Жданова І. В. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти. Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 43, ч. II. С. 110-128.
13. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество [пер. с англ.]. М.: Политиздат, 1992. С. 52.
14. Шаленко В. Н. Модели конфликтных процессов и современные подходы к их разрешению. Социальные конфликты: Экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. М., 1994. Вып. 7. С. 21.
15. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений [Електронний ресурс]. М.: Изд. центр «Академия», 2003. 288 с.